

psihologija

časopis saveza društava psihologa srbije

godina XXVI 1-2 1993.

PSIHOLOGIJA

Broj 1-2/93. * Godina XXVI

UDK 159.9

YU ISSN 0048-5805

Beograd, maj 1993.

ŠKOLOVANJE DAROVITIH UČENIKA I RELEVANTNA ISTRAŽIVANJA U EVROPSKIM ZEMLJAMA

Slavica Maksić

Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

U radu se iznose podaci koji su preuzeti iz materijala radionice o darovitoj deci i adolescentima u Evropi, održanoj 1991.god. u Holandiji. Radionica je okupila preko 70 istraživača iz većine evropskih zemalja, među kojima je bio i autor teksta kao predstavnik Jugoslavije. Osnovnu vrednost skupa čini oko 50 izveštaja o obrazovnim mogućnostima koje se pružaju darovitoj deci i mladima, od zakonske regulative do prakse, i informacije i relevantnim istraživanjima u pojedinim evropskim zemljama.

Mada preovladavaju kritični tonovi o ukupnom istraživačkom radu može se konstatovati značajno uvećanje broja, obima i dometa istraživanja o darovitoj deci i njihovom školovanju u Evropi osamdesetih godina, sa izraženom tendencijom daljeg uvećanja interesovanja za navedene probleme početkom devedesetih. Na osnovu analiziranog materijala može se zaključiti, da se najveći broj darovite dece školuje u običnim školama i razredima sa ostalom decom, a preovladava uverenje da tako treba da ostane i ubuduće, bez obzira na sve pokušaje, iskustva, dostignuća i ispitivanja drugačijih oblika rada sa darovitim učenicima.

U organizaciji Evropskog saveta, Holandskog ministarstva za obrazovanje i nauku i Holandskog instituta za pedagoška istraživanja održana je pedagoško-psihološka istraživačka radionica o darovitoj deci i adolescentima 1991. godine u Holandiji. Skupu je prisustvovalo oko 70 istraživača, posmatrača i predstavnika evropskih zemalja i gostiju sa drugih kontinenata. Učesnici su priložili više od 50 nacionalnih i individualnih izveštaja o školovanju darovitih učenika i relevantnim istraživanjima u svojim državama, među kojima je bio i izveštaj autora ovog teksta (za Jugoslaviju). Ovaj tekst je nastao na osnovu analize tih izveštaja, pisanih

materijala koji su bili pripremljeni za skup¹, tako da se moje ocene i zaključci baziraju, pre svega, na podacima iznetim u njima.

U celini uzev, interesovanje za darovitu decu i njihovo školovanje može se naći u Evropi istovremeno sa širenjem ovog interesovanja u Americi, kada Terman započinje svoje čuveno istraživanje o darovitoj deci. Dvadesetih i tridesetih godina javlja se pitanje da li je izdvajanje darovitih učenika u posebna odeljenja dobar način za njihovo školovanje (Jung diže svoj glas protiv izdvajanja). Na našim prostorima pojavljuju se informacije o metodama otkrivanja i primerima identifikovanja darovitih učenika u Sjedinjenim Američkim Državama i Nemačkoj (Radosavljević, 1922 a,b,c). U Holandiji se ispituju specifična obeležja darovitih osoba, psihološke karakteristike uspešnih šahista (Groot, 1938). Medjutim, početak šireg, naučnog pristupa problemu darovitih učenika i njihovom obrazovanju i vaspitanju može se smestiti u sedamdesete godine, dok osamdesetim godinama pripada već značajan broj istraživanja i akcija u vezi darovite dece. Devedesetih godina daroviti učenici i pitanja njihovog razvoja prisutni su u većini zemalja, od određivanja zakonske regulative do konkretizacije pojedinih vidova podrške koja im se nudi i ispitivanja njihove vrednosti. Sa izuzetkom stagnacije u vremenu koje proživljavamo Jugoslavija je uspešno pratila ovaj trend.

Situacija u pojedinim zemljama

Velika Britanija. Velika Britanija spada u zemlje sa najdužom tradicijom interesovanja za darovitu decu u Evropi. Ovde je 1946. godine osnovana MENSA, organizacija koja okuplja ljude izuzetnih sposobnosti, danas poznata širom sveta.

Jedan od najaktivnijih i najuticajnijih istraživača koji se zalaže za obraćanje posebne pažnje i pružanja podrške darovitim učenicima, Dž. Friman (Joan Freeman) ističe, u svom nacionalnom izveštaju, da još uvek ne postoji zvanična državna regulativa o školovanju darovitih učenika, ali da se školske vlasti bave ovim pitanjima. One priznaju potrebu za pravljemjem obogaćujućih programa (pored nacionalnog kurikuluma po kome se radi u osnovnim i srednjim školama od 1990. godine) i za promenama u obrazovanju nastavnika, čije težište treba da se pomeri od tehnika podučavanja na upoznavanje sa tim kako učenici uče.

Posebnu podršku darovitim učenicima u Velikoj Britaniji obezbeđuju lokalne školske vlasti. Akademski napredni učenici, oni koji znaju više i uče brže od svojih školskih vršnjaka, uglavnom koriste akceleraciju. Sve škole su visoko selektivne, pa tako neke od njih, iako nisu namenjene darovitim učenicima, praktično funkcionišu kao škole za darovite. Tipičan slučaj predstavljaju privatne škole čiji se broj znatno

¹Deo materijala je objavljen kao knjiga: Monks, F.J., M. W. Katzko & H. W. van Boxel (eds) (1992): *Education of the gifted in Europe: Theoretical and research issues*, Amsterdam/Lisse, Swets & Zeitlinger.

uvećao u novije vreme, a pojavljuju se i privatne fondacije za visoko sposobnu decu, privatno sponzorisana takmičenja, itd. Dž. Friman tvrdi da se većina novih britanskih osnovnih škola organizuje u duhu otvorene škole, sa koordinisanim vođenjem dece koje izvodi tim nastavnika.

Posebnu podršku darovitoj deci i njihovim roditeljima pruža razgranata mreža Nacionalnog udruženja za darovitu decu (The National Association for Gifted Children - NAGC). Članovi udruženja su roditelji, a ono je organizovano sa ciljem da im pomogne u prepoznavanju visoko sposobne dece i u podsticanju odgovarajuće podrške za ovu decu u običnoj školi. NAGC radi kroz sekcije (vikendom), održava letnje škole, kreira obrazovne i obogaćujuće programe za darovitu decu, pa i njihovu braću i sestre, a bavi se i istraživačkim radom. U okviru NAGC izvedena su istraživanja o identifikaciji darovitih učenika u srednjim školama, o podršci koju lokalne školske vlasti obezbeđuju za darovitu decu i o socijalnim, obrazovnim i emocionalnim potrebama darovite dece (Painter, Welch & Essen, Masson & Essen, u izveštaju : Michael J. E. Short). Od 1991. godine NAGC objedinjuje svoj rad sa Nacionalnim udruženjem za obogaćivanje kurikuluma (The National Association for Curriculum Enrichment and Extension - NACE). Kada je bilo osnovano, ovo udruženje (NACE) je bilo sastavljeno od nastavnika, a namera mu je bila da podstakne i aktivira svoje članove i druge nastavnike na izradi ekstra programa za visoko sposobnu decu koja pohađaju obične škole. Rezultat njihovog osmogodišnjeg rada su mnogi materijali i priručnici za učenje, konferencije, novine.

U pregledu najnovijih istraživanja koji Dž. Friman pravi, pored njenih radova (najvećeg britanskog longitudinalnog ispitivanja karakteristika darovite dece i njihovog okruženja), navode se ispitivanja nastavničkih predikcija o darovitosti učenika u pojedinim školskim predmetima, o školskom neuspehu darovitih dečaka radničkog porekla, o individualnoj kompetenciji i postignuću, o nastavničkim koncepcijama darovitosti i o biografskim odrednicama muzičke izuzetnosti (Freeman, 1979, 1991; Denton & Postlethwaite, 1985; Crocker, 1987; Cassidy & Lynn, 1989; Sloboda & Howe, istraživanje u toku). Medjutim, Dž. Friman zaključuje da još uvek nema najvažnijih istraživanja, kontrolisanih eksperimenata sa različitim vrstama podrške koja se nudi darovitoj deci (misli se na oblike i sadržaje vaspitno-obrazovnog rada sa njima). Na osnovu svog bogatog istraživačkog i praktičnog iskustva Friman daje dva predloga za rad sa darovitim, vrlo sposobnim učenicima: jedan se odnosi na otvaranje "otvorenih centara za učenje" (koji bi bili smešteni u školi ili mestu, korišćeni u toku nastave ili izvan nje, namenjeni svima koji žele da uče, bez selekcije), a drugi na "učenje u timu" (oblik grupne nastave gde tim bira problem kojim će se baviti, a nastavnik radi zajedno sa učenicima).

Drugi britanski izveštač Raven (John Raven) se, kao i Dž. Friman, zalaže da različiti učenici treba da imaju različiti tretman u školi. Ali, Raven želi da se na taj način postignu sasvim drugačiji ciljevi. Dok Friman implicitno pretpostavlja da neka deca imaju veće predispozicije da postanu darovita zbog čega zaslužuju posebnu pažnju, Raven smatra da sva

deca imaju pravo na razvijanje svojih talenata i kompetencija, pa da to treba i da se čini u školi. Za Ravena suštinski problem je u tome što škole ne rade na razvijanju inicijativnosti, sposobnosti da se radi sa drugim ljudima, sposobnosti rešavanja problema, spremnosti da se razume i utiče na rad i funkcionisanje društva, a upravo su ova svojstva potrebna na radnom mestu i u društvu. Ništa se bitno neće promeniti niti poboljšati ako se obrati pažnja samo na neku decu. Potrebne su radikalne reforme, promene ciljeva obrazovnih programa, promene u kriterijumima i procedurama koje se koriste za selekciju i promovisanje ljudi u raznim institucijama i društvu uopšte, kao i poboljšanje mehanizama za ispoljavanje kreativnosti i inicijative u školama, na radnim mestima i u društvima. Da se ukupan vaspitno-obrazovni rad u školi može poboljšati, i da se ne radi samo o željama, Raven nas uverava rezultatima svog istraživanja o tome kako uspešni nastavnici podstiču inicijativnost kod svojih učenika (stvaranjem razvojne okoline, korišćenjem realnog okruženja škole, učenjem preko primera, razvijanjem partnerskog odnosa između nastavnika i učenika u toku učenja).

Francuska. Za razliku od Velike Britanije, druga evropska sila Francuska, znatno se manje bavila problemima školovanja darovite dece. Francuzi su, još od Binea, više bili usmereni na pružanje pomoći deci nižih sposobnosti za koju su formirana specijalna odeljenja.

Prema rečima francuskog izveštača Terasijea (Jean-Charles Terrassier) u francuskom obrazovnom sistemu darovita deca su primorana, u toku prvih deset godina školovanja, da prate tempo jedinstvenog kurikuluma. Ovo praktično znači da se daroviti učenici u osnovnoj i nižoj srednjoj školi postavljaju pred zadatke koji su ispod njihovih sposobnosti. S druge strane, nesrazmerno visoki zahtevi očekuju učenike u gimnaziji. Tako se dešava da mnogi daroviti učenici u gimnaziji doživljavaju neuspeh. Poseban problem predstavljaju deca iz nižih slojeva, koja sačinjavaju 50 % intelektualno ranije sazrele i izuzetno darovite dece², a od kojih je polovina neuspešna u srednjoj školi, dok druga polovina nastavlja više školovanje³. Pored nepovoljnog uticaja socijalnog porekla na školski uspeh darovite dece, francuski istraživači su utvrdili i nepovoljan uticaj loših porodičnih prilika i odnosa i neodgovarajućih oblika obrazovanja koji se nude darovitoj deci i mladima, od vrtića do fakulteta (Prat, 1979; Florin, 1989; Ehrlich, 1988; Adda, 1989).

Prva nacionalna konferencija o izuzetno darovitoj deci održana je u Nici 1978. godine. Sam Terasije započeo je svoj rad sedamdesetih godina, osnivajući Francusko nacionalno udruženje za intelektualno ranije sazrelu decu (Association nationale pour les enfants intellectuellement precoces - ANPEIP), a njegovi objavljeni radovi predstavljaju značajnu teorijsku

²Prema istraživanju Nacionalnog instituta za demografske studije i Instituta za proučavanje zapošljavanja i profesionalno savetovanje iz 1965. godine, u izveštaju: Jean Brunaut.

³Isti izvor, istraživanje iz 1974. godine.

osnovu za postavljanje i rešavanje problema školovanja darovitih učenika (Terrassier, 1989). Ideja o školovanju darovitih učenika u posebnim odeljenjima bila je realizovana tek 1987. godine, i to u obliku eksperimenta. U jednoj državnoj osnovnoj školi u Nici, Terasije je oformio odeljenje prvog razreda za darovite učenike. Daroviti učenici su definisani kao deca koja intelektualno ranije sazrevaju od svojih vršnjaka. U radu je primenjena diferencirana nastava, umerena akceleracija, što znači da je tempo prilagodjen ritmu dečijeg razvoja uz uvažavanje desinhronosti⁴. Ovaj projekat je praktično doživeo neuspeh, pošto je posle tri godine, kada su učenici stigli do četvrtog razreda, prekinut. Ministarstvo za obrazovanje smatralo je dovoljnim rezultatom to što je ozakonilo mogućnost da napredna deca za dve godine završe tri razreda. Terasije tvrdi da su deca značajno napredovala i to na mnogo uravnoteženiji način nego što bi bilo moguće u razredu obične škole, a razloge za prekid eksperimenta vidi u tome što nastavnici nisu pripremani po planu, što je u međuvremenu smanjen broj posmatrača i ocenjivača i što nije postojala kontrolna grupa.

Prema podacima koje iznosi Terasije, u Francuskoj oko 2-2,5% učenika koristi mogućnost da preskoče jednu školsku godinu i samo izuzetno da ranije polažu maturu. Izgleda da su bolji uslovi za ispunjavanje obrazovnih potreba darovitih učenika u privatnim školama. U Nici je osnovana gimnazija čiji učenici imaju visok nadprosečan koeficijent inteligencije ($IQ \geq 125$), a gde je moguće da se pet razreda završi za tri godine. Vredan je i rad instituta Bolij (Beaulieu u mestu Salies de Barn) - privatna škola internatskog tipa za decu od 7-14 godina, sa normalnom i nadprosečnom inteligencijom. U školi se obezbeđuje psihoterapijska pomoć darovitoj deci koja imaju teškoće u učenju. Značajan doprinos afirmisanju problema darovite dece daje francusko udruženje za intelektualno ranije sazrelu decu, koje, između ostalog, organizuje letnje kampove sa raznim obrazovnim i vaspitnim sadržajima.

Nacionalni sindikat vaspitača i nastavnika osnovne i niže srednje škole oštro se suprotstavlja ideji o izdvajanju darovitih učenika i pružanju bilo kakve posebne podrške izabranoj manjini, smatrajući da je to moguće samo na račun i štetu ostale dece koja čine većinu. Kao jedino ispravno rešenje nastavnici nude ideju o dinamičkom obrazovanju koje bi svojom fleksibilnošću pružalo šansu svakom pojedincu da razvija svoje sposobnosti, bilo da su one trenutno vidljive ili ne.

Nemačka. Nemački izveštač Heler (Kurt Heller) konstatuje da je potreba za pružanjem posebne podrške talentovanima ranije uočena u Istočnoj nego u Zapadnoj Nemačkoj. Tako su daroviti adolescenti, posebno oni koji su talentovani za matematiku, fiziku, sport i muziku, bili intenzivnije podržani u Istočnoj Nemačkoj. Objedinjujući rezultate za obe

⁴Terasije koristi pojam desinhronosti da opiše razne oblike nesklada koji se, po njegovom uverenju, često javljaju između emocionalnog, motivacionog i intelektualnog razvoja darovite dece.

Nemačke⁵ Heler ocenjuje da je, od početka osamdesetih godina, planirano i uradjeno dosta istraživanja o darovitim i talentovanim. Primera radi, Heler navodi da je Federalno ministarstvo za obrazovanje i nauku iz Bona u ovom periodu finansiralo istraživanje o instrumentima za identifikovanje darovite dece i adolescenata, o korišćenju testova u ispitivanju specifičnih sposobnosti u školi i van nje, proširivanju takmičenja, radu savetodavnih centara, idividualnim razvojnim procesima i socijalnim uslovima iz okoline u kojoj se uči kao i o značaju pola za razvoj darovitosti.

Analizirajući iskustva o radu sa darovitim učenicima u Nemačkoj, drugi nemački izveštač G. Melhorn (Gerlinde Mehlhorn) nalazi niz institucija za pružanje podrške darovitim. Širom Nemačke postoje specijalizovane škole za učenike koji su talentovani za muziku, matematiku i sport. U Istočnoj Nemačkoj još ima specijalizovanih škola za učenike talentovane za jezike. Pojavljuju se specijalizovani razredi za darovite učenike u proširenom srednjem obrazovanju. Otvorena je škola za darovite a školski neuspešne učenike (Braunšvajg škola). Daroviti učenici mogu da pohađaju kurseve na univerzitetu u Berlinu. Formirani su centri za darovitu decu, roditelje i nastavnike u Hamburgu i Minhenu (Vilijam Štern društvo i Nemačko društvo za visoko darovito dete). U Zapadnoj Nemačkoj daroviti učenici mogu da dobiju razne stipendije. U Kelnu se organizuju letnji kampovi, a u Bonu takmičenja. Osnovane su dečje akademije u Hamburgu, Berlinu, Erfurtu i Halu, i dečja društva u Lajpcigu i Berlinu.

Sledi iscrpan pregled istraživanja o darovitosti i školovanju darovitih učenika u Nemačkoj. Izdvajamo glavne probleme koji su ispitivani. To su: sposobnosti, kreativnost, metakognicija, i njihovo merenje, specijalni programi za darovitu decu predškolskog uzrasta, obogaćujući programi za srednje obrazovanje, procesi socijalizacije i individualizacije talenata, razvoj kreativnog postignuća i samoprocenjivanje, uslovi i faktori koji utiču na stanje i razvoj ličnih pretpostavki darovitosti i efekti diferenciranog obrazovanja na uspeh učenika.

Po oceni Helera, najčešće prihvaćen oblik pružanja podrške darovitim učenicima u Nemačkoj je obogaćivanje. Što se tiče diferencijacije nastave, izgleda da su Nemci potpuno svesni izuzetnih teškoća u njenoj realizaciji. Dok su spoljašnje mere diferencijacije talenta opšte prihvaćene, diferenciranje u školi, prema školskim pokazateljima i diferencijacija nastavnih sadržaja jako su kritikovani, pošto su istraživanja utvrdila da učenici sa višim sposobnostim imaju manju podršku u ovakvim grupama nego kada nema nikakve diferencijacije (Treiber & Weinert, 1985; Helmke, 1988; Weinert et al., 1989, 1990).

⁵ Zainteresovani čitalac se upućuje na preglede istraživanja darovitosti i podrške talentovnim učenicima u Nemačkoj u radovima: Cropley et al. (1986), Heller & Hany (1986), Wagner (1990) i Wiczerkowski & Prado (1990).

I pored brojnih istraživanja i iskustava, ostaje otvoreno pitanje kakav pristup zauzeti u obrazovanju i vaspitanju darovite dece i mladih. Trost (Trost, 1986) vidi problem u čestom raskoraku između teorijskog modela darovitosti koji je po pravilu višedimenzionalan, i praktične identifikacije i stimulativnih strategija koji su, skoro uvek, jednodimenzionalni. Neka od mogućih rešenja Heler očekuje od rezultata istraživanja o učenju darovitih učenika osnovne škole koje je započeo Rost (Rost, 1989) na 7000 ispitanika, evaluativne studije o radu novoosnovane specijalizovane srednje škole za darovite učenike Baden-Virtemberga (Hany & Bittner, 1989) i minhenske longitudinalne studije o razvoju talenta za tehniku (Heller, 1990a, b). Poseban značaj Heler pridaje transkulturnim istraživanjima o razvoju tehničke kreativnosti koje Nemci rade sa Kinezima, i istraživanja o izgradjivanju tehničkog znanja kao uslova za rešavanje kreativnih problema koje rade sa saradnicima iz Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Izraela, Japana i Kine.

Španija. Osnivanjem istraživačkog tima za darovitu decu u Barceloni 1980. godine počinju istraživanja o darovitoj i talentovanoj deci u Španiji prema rečima njenog izveštača Genovarda (Candido Genovard). Ovaj tim je 1983. godine organizovao prvi nacionalni simpozijum o psihologiji izuzetnosti. U međuvremenu, radjeno je na informisanju i podsticanju različitih stručnih i društvenih institucija, da bi se pozabavile problemima darovite dece. Pored učešća na međunarodnim skupovima o darovitima i organizovanja još nekoliko nacionalnih skupova, kao rezultat Genovard navodi veliki broj kurseva, seminara i predavanja koji su o ovoj temi održani širom Španije. Posebno su zanimljivi kursevi za postdiplomce psihologije o prirodi izuzetnosti i tome kako uče izuzetni učenici, a upravo je u toku rad na tri doktorske disertacije o darovitosti (identifikovanju darovite dece, specifičnim sposobnostima i instrumentima za ranu identifikaciju). U najznačajnije društvene akcije spada formiranje Društva za razvoj kreativnosti i talenta (Asociación para el Desarrollo de la Creatividad y Talento - (CREDEYTA) u Barceloni (1987) sa ciljem da pomogne u obrazovanju, treningu i praćenju darovite dece. Slična organizacija, Društvo za podršku darovitima i talentovanim (AVAST) formirana je u Valenciji.

Pomenuti istraživački tim za ispitivanje darovite dece konsultovan je od strane najviših školskih vlasti oko pitanja intervencije u programiranju specijalnog obrazovanja za darovitu decu u školi. Ponudjen je predlog da darovita deca mogu da završe dva razreda za jednu godinu, odnosno da preskoče razred (Genovard et al., 1987). Izradjene su skice modela kurikuluma za decu do šest godina i za decu od 12 do 16 godina (Castello, 1989a, b).

Genovard u svom izveštaju detaljnije opisuje svoje istraživanje o identifikovanju darovitih učenika (Genovard, 1990). Ocenjujući postojeće kriterijume darovitosti kao subjektivne, ekipa istraživača CREDEYTA (u izveštaju: Javier Berche Cruz) započinje istraživanje o neurobiohemijskim i bihevioralnim indikatorima ranog ispoljavanja darovitosti. Kao objektivne

indikatore koje je moguće meriti, ovi autori predlažu proces mijelinizacije neuronskih struktura u mozgu i nervnom sistemu, trošenje kiseonika, magnezijuma, potasijuma i glikoze u medjuneuronskim vezama, psihomotornu koordinaciju i integrisanost socijalnog ponašanja.

Sovjetski Savez. U izveštajima koji su prezentovani iz ove najveće evro-azijske zemlje oseća se echo tekućih političkih i društvenih previranja i etičkih dilema sa kojima se njeni narodi suočavaju. Niko nije pokušao da objedini rezultate o tretmanu darovitih učenika na saveznom nivou. Izveštači su govorili o pojedinim projektima u nekim oblastim Sovjetskog Saveza. Izneta je kritika jednog od najvećih državnih projekata Akademskog grada (Akademgorod). To je univerzitetski grad koji postoji već 30 godina i u kome živi i radi više od 30.000 visoko školovanih i vrlo uspešnih stručnjaka na velikom broju fakulteta i instituta za proučavanje prirodnih nauka i matematike. Oštro je kritikovana ranija srednja škola zato što je po sovjetskim zakonima bila obavezna. Obaveznost je imala nepovoljan uticaj na kvalitet rada u školi, a naročito na motivaciju za rad kod sposobnih i talentovanih učenika. Kao bolja rešenja preporučene su novine koje uvode lokalne republičke vlasti, kao što je institucija "Istedad" u Azerbejdžanu za pružanje raznovrsne podrške darovitim učenicima uz njihovo redovno školovanje.

Akademski grad predstavlja jedan od dva najbolja univerziteta u Sovjetskom Savezu. Nalazi se blizu Novosibirska (Sibir) i njegovi studenti su uglavnom iz azijskog dela. Na ovaj Univerzitet mogu da se upišu srednjoškolci koji prodju selekciju. Oni pohađaju pripremne kurseve za upis na univerzitet u trajanju od jedne do dve godine, a zatim se od njih izabere 120-150 kandidata koji postaju studenti. Početna selekcija se sastoji iz tri faze: prva se obavlja putem korespondencije, a za drugu i treću potrebno je lično prisustvo učenika. U prvoj i drugoj fazi ispituju se znanje i sposobnost nalaženja rešenja u neobičnim situacijama, a u trećoj kapacitet za učenje i samoobrazovanje. Studije traju pet godina (tri godine se stiču osnovna znanja, a dve godine se rade istraživanja po institutima). Pošto diplomiraju⁶, mladi stručnjaci mogu da rade dve godine kao laboratorijski istraživači. Onda neki od njih dobijaju stalni posao, a neki pravo da nastave postdiplomske studije i rade doktorat (za 3-4 godine). U celini, školovanje traje 11-13 godina, a odvija se u rasponu od petnaeste do dvadeset sedme godine kandidata. Od onih koji su se na ovom Univerzitetu do sada školovali, oko 5000 specijalista je ostalo da radi na fakultetima i institutima u gradu.

Ukupan sistem funkcionisanja Akademskog grada doveden je u pitanje izuzetno velikim migriranjem diplomiranih stručnjaka. Pored toga što uz oštru selekciju i ispite koje prolaze u toku studija, kao neuspešno otpadne od trećine do polovine kandidata, veliki broj preostalih odlazi iz Sibira ili čak napuštaju nauku. Pokušavajući da objasne nastalu situaciju

⁶ Diplomski rad obično predstavlja ozbiljan naučni članak sa svim elementima istraživačkog izveštaja.

stručnjaci iz Akademskog grada su zaključili da je tragedija ovih talenata u tome, što aktualni sistem organizacije istraživanja minimizira mogućnosti za samostalan rad. Studenti se školuju u vreme kada su najsposobniji za stvaranje kreativnih dela, a kada udju u institut od njih se očekuje da, prihvatajući autoritet institucije i sledeći naloge pretpostavljenih, dodju do kreativnih rešenja. Šta više, ujednačavanje obrazovanja talentovanih studenata onemogućava ispoljavanje njihove individualnosti i genijalnosti. Priznajući ekonomičnost koncentrisanja stručnjaka i sredstava (što obezbeđuje relativno jeftino obrazovanje na vrlo visokom nivou) zainteresovani stručnjaci predlažu uvođenje izvesnih promena. Jedna od novina je kreativno društvo Sunčev zrak (Lučik) koje je osnovano sa idejom, da se u okviru njega izvode drugačiji istraživački i kompenzatorski projekti. Ovo društvo predviđa održavanje internacionalnih naučnih kampova za učenike od 14-17 godina (gde bi radili svoje prvo istraživanje), organizovanje izložbi za decu od 9-13 godina (gde bi se kroz igru upoznali sa osnovnim prirodnim zakonima i pojavama), zajedničke projekte sa stručnjacima iz drugih sredina i internacionalnu razmenu informacija.

Holandija. Mada je u Holandiji prvi naučni skup o darovitima održan 1984. godine, posle čega je izvedeno prvo empirijsko istraživanje o darovitoj deci u školi, za ovu zemlju se danas može reći da ispoljava veliko interesovanje za svoj daroviti podmladak. Umesto o darovitoj ovde se govori o visoko sposobnoj deci, čime se ističe da je darovitost samo potencijal na mlađim uzrastima. Darovitost se određuje kao visoka inteligencija, brz kognitivni razvoj, ranije usvajanje znanja i metakognitivne veštine. Na nacionalnom nivou prevladava uverenje da darovitoj deci treba da se pruži posebno obrazovanje, ali u okviru mešovitih odeljenja. Holandski izveštač Span (Pieter Span) zaključuje, da tek predstoji rad na razvijanju potrebnih nastavnih materijala za darovite učenike i rad na obrazovanju nastavnika za darovite učenike.

Od holandskih istraživanja o darovitoj deci i njihovom školovanju najznačajnija su ona koja su radjena u Utrehtu i Najmehenu. U Utrehtu su ispitivani učenici i nastavnici o karakteristikama darovitih učenika i mogućnosti izvodjenja diferencirane nastave u srednjoj školi (Schoonhoven et al, 1986, 1987; Dijk, van et al, 1990, 1991). U drugom istraživanju razvijen je model "integrisanog obogaćivanja" koji podrazumeva da daroviti učenici ostaju u razredu sa ostalima, ali se oni u toku nastave angažuju na složenijim zadacima višeg nivoa. U Najmehenu su radjena isptivanja stavova nastavnika prema iskustvu sa darovitom decom, faktorima (ne)uspeha darovitih učenika osnovne škole i mogućnostima pružanja podrške darovitim učenicima osnovne škole kada oni ostaju u običnom razredu (Boxtel & Roelofs, 1987; Boxtel & Monks, 1991; Haest & Sanders, 1991). Započet je rad na razvijanju specijalizovanih individualizovanih kurikuluma⁷.

⁷ U Institutu za primenjene društvene studije u Najmehenu i Institutu za razvoj kurikuluma u Enshediu.

Švajcarska. Odnos prema darovitoj deci u Švajcarskoj zavisi od oblasti u kojoj žive, mada je interesovanje Švajcaraca za obrazovanje sposobne i uspešne dece, u celini, daleko ispod interesovanja za decu sa nižim sposobnostima i one koji imaju teškoće u učenju. Samo u nekim kantonima postoji mogućnost za raniji polazak u školu i preskakanje razreda.

Ispitivanje sposobnosti dece da preskoče školsku godinu i uspešno nastave školovanje izvela je L. Riben (Rieben, 1980, a druga studija nije završena). Prateći svu decu iz ženevskog kantona koja su ranije upisana u školu i one koji preskaču razred, Riben je utvrdila da ova deca uspevaju da održe odličan uspeh u toku osnovne škole i jednu godinu posle, iz čega je zaključila da je akceleracija dobra mera u slučaju većine intelektualno napredne dece. Sličan eksperiment, o opravdanosti i efektima preskakanja razreda u osnovnoj školi radi se u Bernu (Moser, 1989). Od istraživanja, vredne su pomena još dve doktorske teze na kojima je rad u toku: jedna se odnosi na razvoj inteligencije darovite i prosečne dece koja su identifikovana na osnovu mentalnog i kalendarskog uzrasta, a druga na podršku koja se pruža darovitoj deci u toku obaveznog školovanja.

Najznačajniju novinu u određivanju fenomena darovitosti predstavlja ideja o potrebi za integrisanjem objašnjenja darovitosti koja pružaju razvojna i diferencijalna psihologija. Riben smatra da razvoj darovite dece treba i može da se objasni u kontekstu opštih modela razvoja, odnosno, da se individualne razlike objasne na opštiji način. Odstupanja od proseka nisu samo odlika darovite dece, već se značajna individualna variranja javljaju i među takozvanom prosečnom decom (bar u većini slučajeva). Darovito dete se može opisati kao dete na višem operacionalnom nivou, sa složenijim kognitivnim profilom od svojih vršnjaka.

Vraćajući se na problem školovanja darovite dece Riben ističe da on mora da se postavi u okviru prilagođavanja škole nivou detetovog razvoja i individualnim razlikama. Kao pogodan oblik rada sa darovitim učenicima Riben predlaže da im se omogući izvesna akceleracija u okviru predmeta koje uče u mešovitom odeljenju. Darovita deca ostaju u razredu u koji su upisana, ali se nastava određenog predmeta tako organizuje, da učenici mogu da počnu sa učenjem od nivoa na kome su i da uče tempom koji im odgovara. Pod ovakvim okolnostima raniji polazak u školu ne bi ni bio potreban. U tom bi slučaju, zadatak psihologa bio da definišu kriterijume darovitosti, koje bi nastavnici u toku svog rada sa učenicima mogli da registruju, i na osnovu koji bi regulisali učenikovo napredovanje.

Austrija. Austrijska konzervativna stranka proglašava 1986. godine rad sa darovitom decom za najhitniji zadatak. Austrijske gimnazije u kojima su se nekada školovali najsposobniji i najuspešniji pretrpane su učenicima⁸, tako da postaje jasno da daroviti učenici u njima ne mogu da zadovolje svoje obrazovne potrebe. Godine 1988. formirana je Asocijacija

⁸ Naročito u pojedinim oblastima, kao što je Beč, na primer

za promociju darovitih učenika i donet zakon o obrazovanju darovitih. Po ovom zakonu, gimnazije su obavezne da organizuju dodatne kurseve za izuzetno zainteresovane i darovite učenike, uzrasta od 14 do 19 godina. Ovim kursevima mogu prisustvovati učenici različitog uzrasta i iz različitih škola. Grupe imaju u proseku deset polaznika i sastaju se dva sata nedeljno. Nije predviđena nikakva selekcija, već se očekuje, da će radoznalost i interesovanje učenika biti dovoljna motivacija za ovaj rad, a da će nivo sposobnosti koji polaznici imaju napraviti spontanu selekciju, tako što će program uspeti da prate oni koji stvarno poseduju potrebne sposobnosti.

Već iz jednogodišnjeg iskustva sa organizaovanjem više ovakvih kurseva u salcburškoj oblasti utvrđeno je da zainteresovanost učenika ne podrazumeva obavezno njegovu spremnost na marljiv rad u grupi (izveštaj: Barbara Grillmayr). Drugi problem sa kojim su se susreli organizatori bile su velike razlike u prethodnom znanju polaznika. Pored ovih programa, u Austriji postoje posebni programi za unapređjivanje mužički talentovnih (uzrasta od 6 do 10 godina), za upoznavanje sa kompjuterima učenika sa sela (uzrasta 10 do 14 godina), specijalna škola za talentovane za sport i razna takmičenja.

Poljska. Najznačajnije akcije koje su usmerene na pružanje podrške darovitoj deci u Poljskoj predstavljaju osnivanje fonda za stipendiranje darovite dece, organizovanje kampova za darovite i specijalizovane škole (izveštaj: Andrzej Sekowski). Poljski fond za decu dalje stipendije deci i mladima, kognitivno, humanistički, tehnološki i umetnički darovitim. Ove stipendije otvaraju put ka uspostavljanju kontakta sa eminentnim stručnjacima iz oblasti za koju su deca talentovana tako što im omogućava da pohađaju kurseve na fakultetima. Sa ciljem da se intenzivira obrazovni proces organizuju se razne vrste kampova, opet u saradnji sa kompetentnim predavačima, koji su često sa univerziteta. Rad u kampovima je usmeren na razvoj pojedinih specijalnih talenata ili na opšti razvoj učenika. U oba slučaja smatra se izuzetno korisnim to što je darovito dete okruženo sličnima sebi, u situaciji da komunicira sa drugom darovitom decom. Specijalizovane srednje škole postoje za učenike koji su talentovani za matematiku, fiziku, jezike i umetnost. Deci talentovanoj za muziku, u posebnim osnovnim i srednjim muzičkim školama, obezbeđuje se ukupno obrazovanje, sa intenzivnim tretmanom muzičkih sposobnosti.

Najznačajnija poljska istraživanja predstavljaju radovi Mantuževske i Sekovskog (Manturzevska, 1974; Sekowski, 1989) koji su ispitivali psihološke prediktore muzičkog postignuća i odnos između percepcije muzike i učenja, zatim radovi Strela (Jan Strelau) i Božimove (Irena Borzym) o uticaju porodične situacije na akademsko i profesionalno postignuće, Necka (Edward Necka) o kreativnoj darovitosti i kreativnom mišljenju i Popeka (Stanislaw Popek) o strukturi umetničke darovitosti. Ocenjujući da su ranije u Poljskoj stavovi društva prema darovitim osobama imali restriktivan uticaj na pružanje podrške darovitoj deci u toku njihovog školovanja, Sekovski daje optimističniju viziju budućeg tretmana darovitih.

Češko-Slovačka. Potreba za brigom o darovitima javila se u Češko-Slovačkoj šezdesetih godina (izveštaj: Vladimír Dočkal, Jolana Laznibatova i Tomáš Kovač). Osnovana su specijalna odeljenja i škole sa proširenim i produbljenim obrazovnim sadržajima iz određenog predmeta, kao što su matematika⁹, jezici, sport. Za umetničke talente formirane su posebne škole koje se pohađaju uz redovno školovanje. Organizuju se takmičenja, olimpijade i seminari.

Osamdesetih godina formiran je Institut za dečju psihologiju i patologiju u Bratislavi, koji je započeo veliki projekat o identifikovanju i razvoju više vrsta darovitosti (intelektualne, psihomotorne, umetničke), uz traganje za njihovim zajedničkim karakteristikama (autori su: Laznibatova, Palkovič i Dočkal). Na osnovu rezultata teorijskog i empirijskog istraživanja darovitost se određuje na sledeći način. Darovitost se manifestuje kroz različite vrste talenata, a može da se kvantifikuje na osnovu efikasnosti. Darovitost se sastoji od dve grupe svojstava: prvu grupu čine preduslovi (somske karakteristike, sposobnosti, veštine i stečena znanja), a drugu, dinamička svojstva (nespecifična motivacija, svojstva volje, lična orijentacija). Značajan deo darovitosti predstavlja kreativnost. Postoje kreativne sposobnosti i kreativna motivacija. Pojedine komponente talenta imaju hijerarhijsku strukturu koja je povezana sa vrstom talenta. Opšte komponente talenta uključene u svaku vrstu aktivnosti su intelektualne sposobnosti, kreativne sposobnosti, motivacija za rad (potreba za samopotvrđivanjem). Na najnižoj lestvici hijerarhije su svojstva koja specifikuju vrstu talenta, mada neka svojstva mogu da imaju opštu ulogu u odnosu na jednu aktivnost a specijalnu ulogu u odnosu na drugu. Postoje izvesni kritični periodi za razvoj određenog tipa talenta, ali je razvoj talenta u stvari vrlo individualan. Talenat se u detinjstvu ispoljava kroz široka interesovanja i upražnjavanje velikog broja aktivnosti. Medjutim, prerana specijalizacija u tretmanu talenta, u većini slučajeva, inhibira njegov razvoj. Crte ličnosti su bitan deo talenta, ne samo u odraslom dobu, već i u formativnom periodu.

Rumunija. Rumunski izveštaj K. Kretu (Carmen Cretu) šalje S.O.S. poziv za pružanje podrške darovitoj deci iz svoje zemlje. U Rumuniji je pre drugog svetskog rata objavljeno deset radova o darovitosti od ukupno dvadeset, koliko je izvestila da poseduje o ovoj temi centralna pedagoška biblioteka iz Bukurešta (1991). Iz naslova i sadržaja pomenutih radova uočljivo je da su Rumuni izražavali potrebu za diferenciranim obrazovanjem učenika na osnovu njihovih sklonosti i za uspostavljanjem specijalnih kurseva za vidljivo darovite učenike još početkom veka (Aslan, 1915), da bi Zakon o organizovanju i funkcionisanju osnovnog i normalnog obrazovanja, u predvečerje rata (1939), sadržao odredbe kojima se definišu uslovi za osnivanje i rad škola za decu sa neobičajenom inteligencijom ili sposobnostima.

⁹ Pregled podrške učenicima talentovanim za matematiku može se naći u: Burjan (1990).

Posle rata su svi učenici podvrgnuti jednakom obrazovanju, a bilo je samo lokalnih istraživačkih projekata o obrazovnim problemima dece i studenata sa umetničkim talentima. O osobama sa visokim mentalnim sposobnostima nije bilo sistematskih teorijskih i praktičnih istraživanja u poslednjih četrdeset godina. Mada je 1971. godine donet memorandum o specijalnim kursevima iz matematike, fizike, hemije i biologije za decu sa vidljivim postignućem i sklonostima u ovim oblastima. Cretu tvrdi da su sve akcije koje su pratile obrazovnu regulativu bile više u propagandne svrhe nego što su bile podržane naučnim argumentima. Ovakva istraživanja započinju posle 1989. godine. Već su objavljeni preliminarni podaci iz jedne studije čiji je predmet istraživanja kako stimulisati darovitu decu (Mircescu, 1990), a sama K. Kretu planira eksperiment o vežbanju mentalnih sposobnosti dece, uz psihoterapijsku pomoć u poboljšavanju njihove slike o sebi (na Univerzitetu u Jašiju).

Švedska. U skladu sa opšte prihvaćenim opredeljenjem u Švedskoj o nedemokraciji izdvajanja darovite dece, bilo da se samo imenuju kao takva ili da se zahteva i posebna obrazovna podrška za njih, švedski izveštač Edfeldt (Ake Edfeldt) ocenjuje da uopšte nije ni potrebno da se darovitost identifikuje, niti da se razvijaju neke specifične obrazovne procedure za darovite učenike. Ovaj autor se zalaže za otkrivanje onih elemenata koji se iz ranog perioda razvoja mogu povezati sa kasnijom akademskom superiornošću. Na osnovu sopstvenog istraživanja na najboljim studentima stokholmskog Univerziteta i radova svojih kolega sa Univerziteta u Geteburgu (Marton et al, 1975) Edfeldt, kao jedan od takvih ključnih razvojnih elemenata, izdvaja rano učenje čitanja.

Finska. Finski izveštač Valijarvi (Jouni Valijarvi) tvrdi da nema nikakvih značajnih promena u školovanju darovitih učenika u Finskoj, mada najnoviji zakoni ističu da rad u školi treba da se individualizuje prema sposobnostima učenika. Preovladavaju negativni stavovi prema grupisanju učenika na osnovu sposobnosti, a istraživanja pokazuju da nastavnici ne vide mnogo mogućnosti kako da obrate pažnju na potrebe darovitih. Finski školski sistem ističe jednakost. Škole i nastavnici treba da obezbede zadovoljenje potreba darovitih učenika kroz obogaćivanje vaspitno-obrazovnog rada i fleksibilnost obrazovnog sistema. Postoji mogućnost da daroviti učenici završe srednju školu za dve, umesto za tri godine, što koristi samo 1% učenika. U srednje škole se uvode izborni predmeti. Po školama rade klubovi u kojima se odvijaju razne dodatne aktivnosti (pored redovnih kurikuluma). Ove aktivnosti se organizuju najviše za umetnost i sport.

O darovitoj deci i njihovom školovanju u Finskoj ima malo istraživanja. Jedno od njih je rad Usikule (Uusikyla, u izveštaju: J. Valijarvi) u kome su ispitivani školsko iskustvo, lične karakteristike i hobii učenika darovitih za matematiku, muziku, sport i šah. Kao najnepovoljnija svostva darovitih učenika izdvojeni su često osećanja dosade u školi i anksioznost zbog mogućeg neuspeha, a za darovite učenike koji ne postižu odgovarajući uspeh utvrđeno je da ispoljavaju veću refleksivnost, veću

submisivnost, veći strah od konflikta i veću senzitivnost od darovitih uspešnih učenika. Polazeći od pitanja koliko će potencijalnih društveno vrednih talenata previdi, Finci se zalažu da se svakom detetu i adolescentu omogući da se što više razvije u oblasti koju voli.

Danska. Predstavnik Danske Jansen (Mogens Jansen) zalaže se za razmatranje pitanja izuzetno darovitih učenika, ali samo u okviru razvoja ukupnog obrazovnog sistema. Analizirajući niz istraživanja koja su uradjena u Institutu za pedagoška istraživanja u Kopenhagenu u zadnjih trideset godina, Jansen konstatuje da povećanje broja dece u školi i zahteva koji im se postavljaju uvećava teškoće u organizovanju i izvodjenju nastave. Preovladava uverenje da svim grupama učenika i svakom učeniku pojedinačno treba da se omogući optimalan razvoj. Upravo je započet rad na projektu o individualizaciji nastave sa ciljem da se utvrdi u kojim razredima individualizacija funkcioniše dobro, koji su nastavnici zainteresovani za ovaj oblik rada i gde i kako individualizacija može da se najefikasnije upotrebi u najvažnijim školskim predmetima (danski jezik i matematika).

Turska. Iz Turske je stiglo obaveštenje o otvaranju prve specijalizovane škole za darovite učenike u ovoj zemlji (izveštaj: Fusul Akarsu). Već je osnovana fondacija i gradi se kompleks "selo za učenje", sa školom i svim potrebnim, pratećim objektima (blizu Istanbula). Ovde bi trebalo da žive i da se školuju darovita deca iz siromašnijih porodica. U toku sedmogodišnjeg srednjeg obrazovanja učenici bi trebalo da steknu dobru osnovu za upis na studije, a ovakav način organizacije da omogući povezivanje aktivnosti nastavnika, porodica, istraživača i drugih članova društva koji su uključeni u vaspitno-obrazovni proces.

Jugoslavija. Šezdesetih godina jugoslovenske škole počinju da prihvataju postojanje razlika medju decom i da razvijaju diferenciran odnos prema njima. Obraćanje pažnje na uspešne učenike uvodjenjem i razvijanjem sistema nagradjivanja i takmičenja može se smatrati početkom rada sa darovitim učenicima. Sedamdesetih godina (1974) u jugoslovenskim zakonima o osnovnoj i srednjoj školi pojavljuju se posebne odredbe koje se odnose na darovite učenike. Za učenike koji postižu bolji uspeh i pokazuju veći interes za određeni predmet od većine ostalih učenika, predviđa se obavezno organizovanje dodatnog rada, formiranje "naučnih grupa", uvodjenje izborne i fakultativne nastave, mogućnost ubrzanog školovanja. Prema sada važećoj regulativi, u osnovnoj školi postoji mogućnost za akceleraciju od petog, a u srednjoj posle prvog razreda. Školovanje se ovako može, uz polaganje razrednog ispita, skratiti za dve do četiri godine. Poslednji zakoni (zakon o srednjem obrazovanju u Srbiji iz 1990 godine) potvrđuju mogućnost osnivanja specijalizovanih srednjih škola i odeljenja za obrazovanje učenika sa posebnim sposobnostima.

Uz redovno školovanje učenici mogu da koriste razne vanškolske organizacije, kao što su klubovi¹⁰ i istraživački centri¹¹, gde obogaćuju i produbljuju svoja znanja iz oblasti za koje su zainteresovani i talentovani. Klub "Arhimedes" (1973) organizuje kurseve iz matematike, dopisnu školu, letnje i zimske škole i takmičenja za učenike, stručnu pomoć, tribine i seminare za nastavnike. Istraživačka stanica Petnica (1982) je institucija internatskog tipa gde se organizuju seminari i kursevi iz prirodnih nauka za učenike i studente. Vredne su pomena i druge institucije čija je namera da omoguće kvalitetnije školovanje najsposobnijih i najuspešnijih kandidata, njihovo usmeravanje na naučno-istraživački rad, kao i obezbeđivanje odgovarajućih radnih mesta za njih. U Beogradu je, pri Srpskoj akademiji nauka i umetnosti osnovan Savet za staranje o razvoju naučnih kadrova (1985) i Fondacija za razvoj naučnog i umetničkog podmlatka (1987) iz koje se dodeljuju stipendije darovitim studentima i učenicima¹². Bosansko-hercegovačka Akademija ima Odbor za razvoj mladih talenata (1986), a pri Republičkom zavodu za unapređivanje vaspitno-obrazovnog rada u Sarajevu formiran je Odbor za podsticanje i koordinaciju rada sa nadarenom djecom i omladinom (1989). Već dve decenije rade specijalizovane škole za muzičke talente (u Čupriji) i gimnazija za učenike talentovane za matematiku (u Beogradu).

Prvi članci o stvaralaštvu i kreativnosti pojavljuju se u jugoslovenskoj stručnoj literaturi početkom šezdesetih godina. U narednoj dekadi objavljuju se radovi o prirodi kreativnosti, mogućnostima merenja i razvijanja stvaralačkih sposobnosti i kreativnog ponašanja kod učenika, ali se većina publikacija odnosi na darovitu decu i mlade i posvećena je njihovoj profesionalnoj orijentaciji, identifikaciji i školovanju. Prvi naučni skup koji je bio posvećen problemima darovitosti održan je 1971. godine u Splitu i odnosio se na profesionalnu orijentaciju i školovanje darovitih učenika. Usledio je niz istraživanja o otkrivanju i utvrđivanju darovitosti, karakteristikama darovite dece i mladih, mogućnostima korišćenja i uspehu pojedinih oblika rada sa darovitim učenicima kao što su dodatni rad, akceleracija, diferencijacija, individualizacija, takmičenja. Neki od najnovijih projekata, koji su još u toku, odnose se na metode i instrumente za identifikovanje darovitosti, efekte etiketiranja darovitih mladih i faktore iz okoline koji učestvuju u izgradjivanju darovitog pojedinca¹³.

¹⁰ Klubovi mladih tehničara, klubovi narodne tehnike, klub mladih matematičara.

¹¹ Istraživačka stanica Petnica, Organizacija za znanstveno-istraživački rad iz Zagreba, Istraživačka stanica Beograd.

¹² Republički fond za kreditiranje studenata i učenika u SR Hrvatskoj počeo je 1969. godine da daje kredite za školovanje darovitih studenata i učenika.

¹³ Zainteresovani čitalac može naći više informacija o situaciji u našoj zemlji u mojim radovima: Maksić (1989, 1992).

Tendencije u tretmanu darovitih učenika u Evropi

Nesumnjivo je da postoji značajan društveni interes za darovitu decu i njihov razvoj u svim evropskim zemljama. Međutim, problemi darovite dece i njihovog školovanja imaju različit tretman u pojedinim zemljama. U celini, zemlje Istočne Evrope su ranije počele da se bave i, moglo bi se reći, više su se angažovale oko pružanja podrške darovitim učenicima nego zemlje Zapadne Evrope. Tako su formirane posebne škole, klubovi, organizovana takmičenja za mlade talente za matematiku, umetnost, sport, u Sovjetskom Savezu, Istočnoj Nemačkoj, Poljskoj, Češko-Slovačkoj, Jugoslaviji. Mada su isticale duh jednakosti i kolektivizma, komunističke zemlje, kao zajednice sa siromašnijom materijalnom osnovom i mogućnostima, bile su primorane da obrate posebnu pažnju na najsposobnije pojedince, i to od njihovog detinjstva i mladosti, što znači već u školi. Zemlje Zapada, iako su insistirale na individualizmu i konkurenciji, naprotiv, artikulišu svoj interes za darovite učenike i spremnost na dodatno angažovanje oko njihovog školovanja tek u novije vreme. Interes i angažovanje zapadnih zemalja progresivno rastu sa njihovom željom za daljim prosperitetom i dominacijom. U Francuskoj, Španiji, Zapadnoj Nemačkoj, Holandiji, Austriji otvaraju se specijalizovane škole i odeljenja, istraživački centri, organizuju se kampovi, osnivaju udruženja, društva, fondovi. Samo zemlje Severne Evrope (Švedska, Finska, Danska) ostaju dosledno nezainteresovane za darovite učenike i njihovo obrazovanje i vaspitanje. U stvari, na Severu preovladava uverenje da darovita deca ne treba ni na koji način da se izdvajaju bez obzira kolike su potrebe društva za njihovim postignućem, pošto čak i samo etiketiranje darovitih učenika može imati štetne posledice po njihov lični i socijalni razvoj. Kako je zadatak škole da maksimalno pomogne razvoj svakog deteta, darovita deca ne mogu da imaju nikakve privilegije niti obaveze zato što su darovita.

U sredinama gde se postavlja pitanje specifičnih obrazovnih potreba darovitih učenika, pored mogućnosti školovanja u mešovitim odeljenjima obične škole, pojavljuju se posebni oblici vaspitno-obrazovnog rada sa darovitim učenicima: potpuno izdvajanje u specijalizovana odeljenja ili škole (segregacija), razne ekstra aktivnosti koje se dodaju na redovnu nastavu i programe (obogaćivanje) i razne varijante ubrzavanja i skraćivanja školovanja (akceleracija). Na osnovu istraživanja koja su do sada uradjena sasvim je izvesno da određeni oblici rada sa darovitim učenicima imaju svoje prednosti ali i nedostatke. Pedagošku implikaciju mnogih istraživačkih projekata predstavlja ideja o kvalitetnijoj obrazovnoj ponudi za svu decu. Podrška ovde znači raznovrsnu ponudu za decu različitih sposobnosti, kao i mogućnost različitih nivoa njihovog razvoja, brzine kretanja i dometa. U školi bi odgovarajući oblici rada bili diferencirana nastava i individualizovano učenje. U humanističkoj viziji buduće škole rad treba da bude uskladjen sa potrebama i mogućnostima različitih kategorija dece, pa među njima i darovitih učenika. Dakle, daroviti učenici predstavljaju samo jednu kategoriju učenika koja treba da

se obrazuje unutar sistema, uz njegovo menjanje i kompatibilnu vanškolsku ponudu.

Stručnjaci koji zahtevaju aktualno uvažavanje specifičnih obrazovnih potreba darovitih učenika vrlo su kritični prema onome što je do sada uradjeno za darovite učenike u pojedinim evropskim zemljama. Preovladava uverenje da se još uvek ne poklanja dovoljna pažnja darovitim učenicima, da se ovi učenici ne podstiču dovoljno u školi, da se njihove sposobnosti i mogućnosti ne uočavaju u pravo vreme. Prema izveštaju britanskog Kraljevskog školskog inspektorata iz 1989. godine u većini škola Velike Britanije učenici sa visokim sposobnostima angažuju se ispod svojih sposobnosti. Terasije, predstavnik Francuske, smatra da su darovita deca, uprkos nekim znacima, još uvek zanemarena ili čak ignorisana u francuskom obrazovnom sistemu. Nazaret (L. Nazareth), predsednik Eurotalenta¹⁴, ocenjuje da nedostaju informacije i pravo razumevanje darovite dece i adolescenata u Francuskoj, Portugaliji, Španiji, Italiji i Grčkoj. Odredjujući kretanje u tretmanu darovitih učenika kod nas kao pozitivno, ipak sam se pridružila opštem kritičkom tonu, sa upozorenjem, da je u našoj sredini neophodno hitno povezivanje svih zainteresovanih strana za darovite učenike radi uskladjivanja njihovog delovanja. Drugu, jednako važnu akciju, predstavlja integracija već postojećih istraživačkih nalaza i njihovo veće korišćenje, kako u oblikovanju konkretne obrazovne ponude za darovite učenike, tako i u postavljanju novih istraživačkih nacrti.

¹⁴ Eurotalent je Evropski savet za obrazovanje ranije sazrele, darovite i talentovane dece i adolescenata. Ovo je međunarodna organizacija, formirana u Francuskoj (1988), sa ciljem da doprinese obrazovanju, uvećanju znanja i vođenju istraživanja o darovitima u evropskim zemljama

LITERATURA

Adda, A. (1989): L'échec scolaire ordinaire des adolescents precoces non reconnus, u: *Proceedings of the 1st International Eurotalent Congress*, Bar-celona.

Aslan, G. (1915): Educatia personalității, *Revista generală a invatamintului*, Bucuresti, tom 10, br. 6, str. 273-279.

Boxtel, H.W. van & F.J. Monks, (1991): General, social and academic self-concepts of gifted adolescents, *Journal of Youth and Adolescents* (u štampi).

Boxteel, H.W. van & J.J.W. Roelofs (1987): De hordenloop van de begaafde onderpresteerder, *Didaktief*, tom 17, br. 5, str. 10-13.

- Burjan, V. (1990): Fostering of mathematically gifted pupils in Czechoslovakia (a survey), *Acta Mathematica Didactica*, Comenius University, Bratislava.
- Cassidy, T. & R. Lynn. (1989): A multidimensional approach to achievement motivation: the development of a comprehensive measure, *The Journal of Occupational Psychology*, tom 62, str. 301-312.,
- Castello, A. (1989a): *Orientacions curriculars per a nens superdotats de 0 a 6 anys*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Castello, A. (1989b): *Orientacions curriculars per a nens superdotats de 12 a 16 anys*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Crocker, T. (1987): Underachieving gifted working-class boys: are they wrongly labelled underachieving? *Educational Studies*, br. 13.
- Cropley, A.J. et al. (Eds.) (1986): *Giftedness: A continuing worldwide Challenge*, New York: Trillium Press.
- Denton, C. & K. Postlethwaite (1985): *Able Children, Identifying them in the Classroom*, NFER-Nelson, Staines, Middlesex.
- Dijk, W. van et al. (1990): *Schoolorganisatie en de opvang van begaafde leerlingen in het voortgezet onderwijs, de analyse van een beginsituatie*, Utrecht: ISOR.
- Dijk, W. van et al. (1991): *Begaafde leerlingen in heterogene klassen*, Utrecht: ISOR.
- Ehrlich, S. (1988): Demain, l'école de chacun? L'enfant et l'échec scolaire, *Science et vie*, br. 164, str. 148-156.
- Florin, A. (1989): *Pratiques du langage à l'école maternelle*, Doktorska teza na Univerzitetu Poitiers (Poitiers) u Francuskoj.
- Freeman, J. (1979): *Gifted Children: Their Identification and Development in a Social Context*, Lancaster: MTP Press, and Baltimore: University Park Press.
- Freeman, J. (1991): *Gifted Children Growing Up: the Follow-up study*, London: Cassell.
- Genoverd, C. (1990): *Estudio preliminar sobre la identificación del alumno superdotado*, Madrid: Fundación Juan March.
- Genovard, C. et al. (1987): *Psicopedagogia de la Excepcionalidad*, Barcelona: Fundacio Caixa de Pensions.
- Groot, A.D. de (1938): Begaaftdheid voor het schaakspel, *Algemeen Nederlands tijdschrift voor wijsbeerie en psychologie*, tom 32, br. 2, str. 97-105.
- Heast, M.C. & M.P. Sanders (1991): *Implementation of the schoolwide enrichment model in elementary education in the Netherlands* (Summary), Nijmegen: Center for the study of Giftedness.
- Hany, E.A. & R. Bittner (1989): Ergebnisse der wissenschaftlichen Begleitung zum Modellversuch "Arbeitsgemeinschaften für besonders befähigte Schüler" in Baden-Württemberg, *Vierter Zwischenbericht*, München: Universität, Fak. Psychologie.
- Heller, K.A. (1990a): Die Münchener Langsschnittstudie zur Hochbegabung und einige Folgeprojekte, u: H. Wagner (Ed) *Begabungsforschung und Begabtenforderung in Deutschland 1980-1990-2000*, Bad Honnef: Bock, str. 34-45.
- Heller, K.A. (1990b): Zukunftsperspektiven der Hochbegabungsforschung, u: H. Wagner (Ed) *Begabungsforschung und Begabunnsförder-*

ung in Deutschland 1980-1990-2000, Bad Honnef: Bock, str. 276-284.

Heller, K.A. & E.A. Hany (1986): Identification, Development and Achievement Analysis of Talented and Gifted Children in West Germany, u: K.A. Heller & J.F. Feldhusen (Ed) *Identifying and Nurturing the Gifted, An International Perspective*, Toronto, Lewiston/ N.Y., Bern: Huber, str. 67-82.

Helmke, A. (1988): Leistungssteigerung and Ausgleich von Leistungsunterschieden in Schulklassen: unvereinbare Ziele?, *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie*, tom 10, str 45-76.

Maksić, S. (1989): Tretman darovite dece i mladih u našoj sredini, *Psihologija*, tom 22, br. 3-4, str. 157-164.

Maksić, S. (1992): Istraživanja o darovitim učenicima i njihovo školovanje u Jugoslaviji, u *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 25, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja (u pripremi).

Manturzevska, M. (1974): *Psychological determinants of success in music studies*, Warsaw: COPSA.

Marton, F. et al. (1975): The Göteborg Project on Non-Verbatim Learning, *Rep. Inst. Educ. Univer. Gothenburg*, br. 44.

Mircescu, M. (1990): Preliminarii la studiul pedagogic privind descoperirea si penerea in valoare a copiilor dotati si supradotati, *Revista de pedagogie*, tom 39, br. 7, str. 1-3.

Moser, U. (1989): *Hochbegabtbegabt-unterfordert: Erfahrungen aus dem Schulversuch "Ueberspringen einer Klasse*, Bern: Amt für Bildungsforschung der Erziehungsdirektion des Kantons Bern.

Prat, G. (1979): Vingt ans de psychopathologie de l'enfant doué et surdoué en internat medico-psychologique, *Neuropsychiatrie de l'Enfance*, tom 27, br. 10-11, str. 467-474.

Radosavjević, P. (1922a): Staranje za vrlo darovite djake u Americi, *Prosvetni glasnik*, br. 5-6, str. 338-346.

Radosavljević, P. (1922b): Staranje za vrlo darovite djake u Nemačkoj, *Prosvetni glasnik*, br. 11-12, str. 654-659.

Radosavljević, P. (1922c): Moderne metode za odabiranje vrlo darovitih djaka, *Učitelj*, br. 1, 2, 3 str. 53-60; 112-116; 221-225.

Reiben, L. (1980): Psychologie de l'enfant et differenciation de l'ensienement dans la problematique des dispenses d'age, *L'Orientalion scolaire et professionnelle*, tom. 9, str. 161-180.

Rost, D.H. (Ed.) (1989): Lebensumweltanalyse besonders begabter *Grundschulkind*, *Forschungsbericht Nr. 2, Band I*, Marburg.

Sekowski, A. (1989): *Osobowość a powodzenia szkolne uczniow szkol muzycznych*, Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdansk, Lodź: Ossolineum.

Schoonhoven, A. et al. (1986): *Hogbegaafde leerlingen*, Den Haag: Selecta Reeks, SVO.

Schoonhoven, J. et al. (1987): *Hoogbegaafde leerlingen, Deel II*, Den Haag: Selecta Reeks, SVO.

Terrassier, J.C. (1989): *Les enfants surdoués ou la precocite embarrassante*, Paris: ESF, (Drugo izdanje)

Trieber, B. & F. E. Weinert (1985): *Gute Schulleistungen für alle? Psychologische Studien zu einer pädagogisch Hoffnung*, Münster: Aschendorff,

Trost, G. (1986): Identification of Highly Gifted Adolescents-Methods and Experiences, u: K.A. Heller & J.F. Feldhusen (Eds.) *Identifying and Nurturing the Gifted, An International Perspective*, Toronto, Lewiston/ N.Y., Bern: Huber.

Wagner, H. (Ed) (1990): *Begabungsforschung und Begabtenförderung in Deutschland 1980-1990-2000*, Band Honnef: Bock.

Weinert, F.E. et al. (1989): Individual differences in learning

performance and in school achievement: Plausible parallels and unexplained discrepancies, u: H. Mandl et al. (Eds) *Learning and instruction*, Oxford: Pergamon Press, str. 461-479.

Weinert, F.E. et al. (1990): Educational Expertise: Closing the Gap between Educational Research and Classroom Practice, *School Psychology International*, tom 11, str. 163-180.

Wieczerkowski, W. & Prado, T.M. (Eds.) (1990): *Hochbegabte Mädchen*, Bad Honnef: Bock.

-Иерархия рассматриваемых трудовых ценностей показывает что самые значительные цели, которые стараются достиг через трудовую роль: развитие личности и экономическое обеспечение. Самые незначительные в этом отношении: авторитет и риск.

-Анализ факторной структуры рассматриваемого собрания трудовых ценностей констатируется существование пяти интерпретабельных факторов которые, пользуясь терминологией. Б. Шверка, можем назвать и ценностным ориентировками. Это: ориентировка развития, социальная ориентировка, ориентировка карьеры и индивидуалистическая ориентировка. Этим подтверждены теоретические предположения о многофакторной структуре трудовых ценностей. Так как про существование социальной, утилитаристической ориентировки и ориентировки развития извещают и другие исследования структуры трудовых ценностей, эгзистенцию этих данных можем воспринять с значительной известностью. Существование индивидуалистической и карьеристической ориентировки, что является результатом этого исследования, принимаем, пока, с резервой.

Драган ЯНЕТОВИЧ

АВТОРИТАТИВНОСТЬ КАК ФАКТОР ПРОЯВЛЕНИЯ ЭТНИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ В ВОСПРИЯТИИ ЛЮДЕЙ

Экспериментальным поступком оценки Разрана (Разран, 1950), этнически неспецифических фотографий и этнически специфических имён исследовано: может ли и в какой мере информации про хорватскую, словенскую, мусульманскую и албанскую национальность наблюдаемых девушек на снимках изменить первое впечатление о них на образце из 83 белградских учеников средних школ возраста 18-19 лет. Результаты показывают, что почти все оценки качеств данных девушек с фотографий под которыми дописаны не сребские имена, были статистически значимо ниже, чем в первой части исследования, когда те-же фотографии на том же образце исследуемых делали оценку без добавочных информации. Оценка контрольных фотографий на значительно изменилась при вторичной оценке. Значительным фактором уменьшения отметок была авторитативность и значительно меньше профессия отца, а открытость к миру, образование и место пребывания не были значимыми факторами.

Славица МАКСИЧ

ОБРАЗОВАНИЕ ТАЛЕНТЛИВЫХ УЧЕНИКОВ И РЕЛЕВАНТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ

В статье приведены данные, которые перенаты из материалов мастерской талантов детей и подростков в Европе, проведёной в 1991-вом

году в Голандии. Мастерская собрала более 70-ти исследователей из большинства европейских стран, среди которых был и автор этого текста, как представитель Югославии. Основная ценность собрания сосотялась из 50-ти сообщений про возможности образования, которые даны талантливым детям, и молодым - от законной регулативы, до практики, и информаций, про релевантные исследования в некоторых европейских странах.

Не смотря на то, что преобладает критический тон в суммарной исследовательской работе, можно констатировать значительное увеличение числа, объема и досягаемости исследований талантливых детей в их образовании в Европе восьмидесятых годов, их с выраженным стремлением дальнейшего увеличения интереса к приведенной проблеме в начеле 90-ых лет. На основании анализированого материала, можно прийти к выводу, что большинство талантливых детей получает образование в обыкновенных школах и классах с остальными детьми, и преобладает мнение, что так должно остаться и в будущем, не смотря, не смотря на все попытки, опыт, достиженияни исследования других способов работы с талантливыми учени-ками.

Весна ТОМИЧ

ЗДРАВООХРАНИТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ЭФФЕКТЫ В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ

Исследование проведено в начальных школах Белграда. Исследован 791 ученик I-вых, IV-тых и VIII-мых классов, 213 родителей и 36 преподавателей.

Ученики исследованы тестами знания, опросными листами, относящимся к поведению, связанному со здоровьем, инвентарями интересов, шкалой постановок и шкалой оценки в зависимости от их возраста. Родители и учителя исследованы шкалами оценки.

Главные результаты исследования показали что: 1) В наших начальных школах образовательный и воспитательный компонент здравоохранительно-воспитательной роли школы неравномерно развивается, воспитательный обойден, и не даёт удовлетворительных эффектов в этой области; 2) С длиной пребывания в школьной системе значительно меняются знания учеников и в этом контексте школа достигает удовлетворительные эффекты образования; 3) Существует связь между здравоохранительными знаниями и поведением, но пока знание квантифицируется с возрастом ученика, в то же время отношение к здоровью улучшается в низжих классах начальных школ, а в старших - ухудшается; 4) Существует связь между знанием ученика - с одной - и постановок, и интереса- с другой стороны. Настаивание на развитии первых,